
XAVIER RENEDO PUIG

**CIUTAT DE MALLORCA,
31 DE DESEMBRE DEL 1229:
SANT SILVESTRE,
SANT JORDI I JAUME I**

1. DE CIUTAT DE MALLORCA AL PUIG DE SANTA MARIA¹

Un dels episodis més memorables del *Llibre dels feits* és la descripció de l'atac final a la Ciutat de Mallorca el 31 de desembre del 1229. Es tracta del dia de sant Silvestre i, encara que Jaume I no esmenti aquesta efemèride en el seu relat, potser no es tracta d'una coincidència. Per un cristià del segle XIII sant Silvestre era, d'acord amb el divulgadíssim *Actus Beati Silvestri*, el responsable de la conversió al cristianisme de l'emperador Constantí i d'Helena, la seva mare. Era, per tant, un personatge clau en la història de la difusió i de la consolidació de la religió cristiana. Potser per aquesta raó es va fer coincidir amb el 31 de desembre la data de l'atac definitiu a una ciutat que ja estava delmada a causa d'un setge llarg i dur. La caiguda de Mallorca en mans cristianes també es podia interpretar, sens dubte, com un moment important en la història de la difusió del cristianisme si més no a la nostra banda del Mediterrani. Potser cal tenir també en compte en relació amb aquesta qüestió que, segons una tradició recollida en el *Flos Mundi*, un compendi d'història universal en llengua vulgar de principis del segle XV, i catalogada en el repertori de llegendes historiogràfiques d'Anna Cortadellas (2001: 179), no va ser pas l'apòstol sant Jaume, sinó una deixebla de sant Silvestre la responsable de la conversió d'Espanya a la religió cristiana.

1. Aquest treball forma part del projecte de recerca HUM 2005-06110-Co2-01 del Ministeri d'Educació. Forma part també d'un projecte de llibre sobre Jaume I i el *Llibre dels feits* que sortirà a finals de l'any que ve.

El dia de sant Silvestre, doncs, l'exèrcit del rei En Jaume, com era la norma en un esdeveniment d'aquestes dimensions, va oir missa de bon matí i va combregar. És molt probable, tot i que el rei no ho reculli en el seu relat, que Berenguer de Palou, el bisbe de Barcelona, fes també un sermó de croada a l'estil del que ja havia fet a l'alba del 12 de setembre del mateix any, és a dir el dia que havia de tenir lloc la batalla de Portopí, la primera gran batalla de la campanya de Mallorca.² Acabada la missa, l'exèrcit es va acostar a les muralles de la ciutat i el rei va dirigir una brevíssima arenga a la tropa: «Via, barons! Pensats d'anar en nom de Nostre Senyor Déus» (Bruguera 1991b: 96). Com que ningú no reaccionava a les paraules del rei (Bruguera 1991b: 96-97), Jaume I es va veure obligat a tornar a pendre la paraula:

E, Mare de Déu, seyor! Nós venguem aquí per ço que'l sacrifici de vostre Fiyl hi fos celebrat! Pregats-lo que aquesta honta no prengam jo ni aquels qui serven a mi per nom de vós e de vostre car Fiyl!.

Com que el resultat va ser el mateix, el rei va haver de pendre la paraula per tercera vegada: «Via, barons, en nom de Déu! Que·ls duptats?». A la tercera de canvi, l'exèrcit cristià va reaccionar i, d'acord amb el relat del *Llibre dels feits*, va començar a avançar cridant sense parar: «Sancta Maria! Sancta Maria!» (Bruguera 1991b: 97). En el moment en què els «cavalls armats» van entrar en acció, després d'haver-ho repetit trenta vegades, els crits van cessar i va començar la batalla de debò. Jaume I explica que el segon cavaller que va traspasar l'esvoranc obert a les muralles i va entrar dins la ciutat va ser Joan Martines d'Eslava. Després hi van entrar Bernat de Gurb i Sirot, un cavaller del seguici de Guillem, el fill bastard del rei de Navarra.³

Segons el *Llibre dels feits* (Bruguera 1991b: 97), que assegura que es basa en el testimoni dels soldats sarraïns que estaven a l'altra banda de la muralla, el primer cavaller que va entrar en el clos de la ciutat no va ser ni català, ni aragonès, ni formava part dels reforços internacionals que s'havien afegit a l'exèrcit del rei:

2. Aquell dia, però, només va combregar Guillem de Montcada, ja que el rei «e tota la major partida havíem combregat ans que entràssem en sa mar» (Bruguera 1991b: 75), és a dir havien combregat cinc dies abans, quan la flota reial va sortir del port de Salou cap a Mallorca. Tres mesos després, davant de la més que previsible caiguda de la Ciutat de Mallorca, tot l'exèrcit i el rei tornen a combregar.

3. Bernat Desclot dona una llista en part diferent: «Mas lo primer cavaler qui entrà avia nom Martí Pèrç, e altre après En Bernat de Gurb e el ters En Feran Pèrç de Pina, e puys après entraren tots los altres al pus tost que pogren» (Coll i Alentorn 1949: 134-135).

E, segons que ls sarraïns nos comtaren, deÿen que viren entrar primer a caval ·I· cavaller blanch ab armes blanques; e açò deu ésser nostra creença que fos sent Jordi, car en estòrias trobam que en altres bataylas l'an vist de christians e de sarraïns moltes vegades.⁴

El cavall que muntava sant Jordi, d'acord amb la tradició i amb la lògica d'aquesta mena de relats, només podia ser blanc. Per fer, però, del tot explícit aquest fet tant en el manuscrit del *Llibre dels feits* de la Biblioteca del Palau Reial de Madrid com en l'edició prínceps del 1557 es llegeix «·I· cavaller blanch ab armes blanques ab cavall blanch ab vestidures blanques» (Bruguera 1991b: 97). El dominic fra Pere Marsili, que va traduir al llatí el *Llibre dels feits* a principis del segle XIV, va seguir aquesta línia en parlar d'un cavaller que muntava un cavall blanc (Martínez 1984: 202), i que duia unes armes resplendents i un vestit també blanc:

Ut autem relatione plurorum sarracenorum audivimus, et rex congruo tempore diligentius indagavit, precedebat fuit manifestis sarracenis, et primus invasor civitatis, quem pie credidimus fuisse beatum Georgium, missum a beata Virgine tam sepe, tam pie invocata, sicut iam misit aliquando milites armatos, miles unos equo albo insidens, arma habens nitida et vestes albissimas. Et iste robustissimus defunctum martirem contra apostatam Iulianum.⁵

Fra Pere Marsili, com es pot veure, elimina la referència genèrica a l'aparició de sant Jordi en batalles entre cristians i musulmans documentada en diverses 'estòrias', però ho compensa parlant, encara que no en doni el nom, de l'aparició de sant Mercuri, màrtir decapitat l'any 250, que, com sant Jordi, també provenia de la Capadòcia, i que, segons la tradició, després de la seva mort, va matar en una batalla l'emperador Julià l'Apòstata, aquell que havia estat a punt d'ensorrar el projecte de Constantí,⁶ un projecte que, almenys segons la llegenda, sant Silvestre havia contribuït a fer possible.

4. «I segons que ens contaren els sarraïns, primer veieren entrar a cavall un cavaller blanc amb armes blanques; i la nostra creença és que fos sant Jordi, perquè en històries trobem escrit que en altres batalles de cristians i de sarraïns se l'ha vist moltes vegades» (versió en català modern de Ferrando & Escartí 1995: 91-92).

5. En l'antiga versió catalana que es va fer dels capítols de la traducció llatina de fra Pere Marsili dedicats a la conquesta de Mallorca aquest passatge es tradueix de la forma següent: «E segons que havem ohit per relació de molts sarrahins, e el rey en temps covinent pus diligentment ho mostrà, que devant los hòmens armats anava un cavayler ab cavayl blanch, havent armas blancas e vesteduras molt blancas; e aquest cavaller fo molt fort als sarrahins e primer esvahidor de la ciutat; lo qual piadosament crehem ésser lo benehuyrat sant Jordi tramès de la benehuyrada verge Sancta Maria moltes de vegades tant envocada e apeylada, axí com ja tramès alcuna vegada un defunt martre contra Julià renegat» (Quadrado 1850: 103-104).

6. Sobre sant Mercuri, que, a més era amb sant Jordi i sant Demetri un dels patrons protectors dels exèrcits bizantins, cf. J. Flori (2003: 128-129).

Segons explica Ramon d'Alòs-Moner (1926: 65) en la seva monografia sobre la llegenda de sant Jordi, aquesta és la primera referència de les lletres catalanes medievals a la intervenció del sant en una batalla. La primera, però no l'única, ja que en altres cròniques medievals es parla d'aparicions de sant Jordi en batalles similars. La més reculada en el temps és la que el situa al costat del comte Borrell II en la reconquesta de Barcelona a finals del segle IX. Qui difon la notícia, però, està a uns quants segles de distància dels fets que narra. Es tracta del cronista valencià Pere Anton Beuter a la *Segunda parte de la Crónica general*.⁷

Diversos textos situen una altra aparició de sant Jordi en el setge i la conquesta d'Osca l'any 1096 a mans del rei Pere I d'Aragó. En aquest cas els testimonis que conec també són molt tardans: un 'miracle' publicat com a apèndix de la *Vida del benaventurat cavaller e gloriós màrtir sent Jordi*, conservada en un manuscrit de finals del segle XV, o de principis del XVI;⁸ les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell, una carta de Jaume Péreç, el bisbe de València, recollida per P. M. Carbonell, i els *Anales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Penya. Deixo per una altra ocasió l'estudi més detallat d'aquesta història llegendària, que em sembla que deu ser una variant del motiu del sant que es troba en dos llocs diferents alhora (motiu V225 del catàleg de Stith Thompson) i em limito a resumir-ne els trets essencials. La llegenda es basa en la coincidència en el temps del moment final de dos setges, és a dir el de l'assalt definitiu, que en realitat mai no van arribar a coincidir: Antioquia (1098) i Osca (1096). L'acció comença en el setge d'Antioquia, dins de la primera croada, o, per dir-ho a la manera de P. M. Carbonell, «del gran peregrinatge» (Alcoverro 1997: 256), i acaba a l'Osca assetjada per Pere I d'Aragó. Un cavaller alemany, que en les versions de P. M. Carbonell i de J. Péreç resulta ser de la família dels Montcada, és traslladat per sant Jordi del setge d'Antioquia al d'Osca amb tanta rapidesa que, almenys en la versió de P. M. Carbonell, «lo cavaller pensà que tota la batalla era una» (Alcoverro 1997: 256). El cavaller participa en la conquesta d'Osca i, un cop vençuda la ciutat, descobreix, parlant en llatí, que li serveix de 'lingua franca', el que li ha passat i on és.

7. «Escriben algunos que apareció el glorioso señor s. George, cuyo apellido tenían los alemanes, y dellos lo tomaron los ingleses, y de Guiayne, y Borgoña y los catalanes» (Escartí 1992: 75). Per moltes d'aquestes referències a sant Jordi en aquest apartat m'ha tornat a ser molt útil el repertori de llegendes d'A. Cortadellas (2001).

8. Es tracta del manuscrit 11-475 de la Biblioteca del Palau Reial de Madrid, que comença amb el *Llibre dels feits* i acaba amb la vida de sant Jordi, una coincidència que dista molt de ser fortuïta. Asperti (1984: 114-115) i Bruguera (1991a: 11) han dedicat estudis a aquest manuscrit.

Aquest 'miracle' és molt interessant, per una banda, per la seva vinculació amb l'origen llegendari dels Montcada, una de les grans famílies de la noblesa catalana que, a més, com testimonien tant el *Llibre dels feits* com la *Crònica* de Desclot, va tenir un paper molt destacat en la conquesta de Mallorca. Per altra banda, la narració també és molt interessant per la doble vinculació de sant Jordi amb les croades d'Ultramar i amb les croades, de dimensions més modestes, catalanoragoneses.

A la *Crònica de Sant Joan de la Penya* (Soberanas 1961: 123-124), escrita per encàrrec de Pere III a mitjan segle XIV, s'explica una altra història protagonitzada per sant Jordi, aquest cop a la campanya de conquesta de València, una història força semblant a la del capítol 84 del *Llibre dels feits*. El valor afegit de la *Crònica de Sant Joan de la Penya* és que aquest cop es tracta d'un atac musulmà contra el campament del Puig, i no pas d'un de cristià contra València, un atac que es produeix mentre Jaume I és a Aragó i, per tant, no pot participar en la defensa del campament.

E és atrobat que molts sants de Paradís no tan solament ajudaven a ell can havia batalles ab moros, no encara ajudaven a sos vassalls can per ell se combatien ab sarraïns, car diu-se que con ell hagués trameses alguns nobles e cavallers en lo regne de València, ço és lo noble En Bernat Guillem d'Entença e d'altres cavallers d'Aragó e de Catalunya, e fossen en un munt qui ara és apellat Santa Maria del Puig, e tota la morisma vengués contra ells en la batalla qui entre ells fo gran, los aparec sant Jordi ab molts cavallers de Paradís, qui els ajudà a vençre la batalla, per la qual ajuda negú cristià no hi morí.

Jaume I narra aquesta batalla, que, segons F. Soldevila (1971: 294-295), devia tenir lloc a finals d'agost o a principis de setembre del 1237, en els capítols 218-219 del seu llibre. (També se'n parla en el capítol XI de la *Crònica* de Bernat Desclot.) La narració de Jaume I té més d'un punt de semblança amb la descripció de l'assalt definitiu a Mallorca el dia de sant Silvestre del 1229. Es tracta, d'entrada, d'una batalla també decisiva, perquè la victòria sarraïna hauria suposat la destrucció del campament del Puig i, de retruc, una més que previsible retirada de l'exèrcit croat i potser fins i tot el fracàs gairebé definitiu de la campanya que tan bé havia començat uns anys abans amb les conquestes de Morella i de Borriana. No és estrany, doncs, que el dia comencés gairebé igual tant al campament de Mallorca com al del Puig: «ab tant hoïren lur missa e preseren lo cors de Jhesucrist aquels qui pres no l'havien» (Bruguera 1991b: 189). En tots dos casos també se senten crits de «Santa Maria! Santa Maria!».

La victòria va ser espectacular: només tres cavallers i, si fem cas de la *Crònica* de B. Desclot, set peons morts.⁹ En el recompte de baixes l'única entrada amb números vermells és la dels cavalls: vuitanta-sis, una xifra considerable, de manera que el rei s'ha de preocupar de fer arribar de seguida cavalls de refresc al campament del Puig per compensar les baixes. Un dels tres cavallers morts, d'acord amb el relat del rei En Jaume, va ser Rui Ximénez de Luèsia, que ja havia pres part, segons F. Soldevila (1971: 203), en el setge fallit de Peníscola. Rui Ximénez, tal com consta en el capítol 64 del *Llibre dels feits*, estava al costat del rei, en la rereguarda del seu exèrcit, en la batalla de Portopí, i és més que probable que també participés en l'assalt final a la Ciutat de Mallorca.¹⁰ Rui Ximénez de Luèsia va tenir, segons el *Llibre dels feits*, una mort heroica, ja que en la primera escomesa va entrar tan endins de les files sarraïnes «que anch hom no·l veé tro que·l trobaren mort» (Bruguera 1991b: 189). Tot sembla a punt, doncs, per parlar d'una aparició miraculosa de sant Jordi en una batalla transcendental, però, si Jaume I no va optar per aquesta alternativa, els redactors de la *Crònica de Sant Joan de la Penya* sí que ho van fer incrementant, de passada, els resultats espectaculars de la victòria en afirmar que no hi va morir cap cavaller. La *Crònica de Sant Joan de la Penya*, en canvi, no parla de la intervenció del sant en l'entrada a la Ciutat de Mallorca. Sant Jordi podia fer possible, com acabem de veure, que un cavaller lluités alhora a Antioquia i a Osca, però no era convenient que aparegués dos cops en la mateixa crònica.

2. DE JAUME I A MARTÍ DE RIQUER PASSANT PER JOSEP MARIA QUADRADO

L'extrema prudència amb què Jaume I parla de l'aparició de sant Jordi ha fet possible diverses interpretacions del passatge que estem comentant. Els únics testimonis que es citen de l'aparició de sant Jordi són dels sarraïns («segons que·ls sarraïns nos

9. «e no agren perduts mas ·III· hòmens a caval e ·VII· hòmens a peu. E foren molt alegres e feeren grans gràcies a Déu de tan gran honor que feyta lur havia, que a ·I· crestià hi avia ·M· serrains» (Coll i Alentorn 1949: 145).

10. De fet la nit del 30 al 31 de desembre del 1229 Llop Ximénez de Luèsia, el seu germà, va despertar el rei, si és que Jaume I era capaç de dormir en una nit com aquella, per proposar-li una invasió nocturna a la Ciutat de Mallorca a través de les caves. Dos escuder seus ja hi havien entrat i havien vist una ciutat plena de cadàvers pels carrers i amb algunes parts de la muralla ja sense defenses. El rei desestima la proposta amb unes paraules tan agudes com divertides (cf. el capítol 83, Bruguera 1991b: 95-96).

comtaren, dejen...»). Ni el rei ni, segons sembla, cap altre cristià va veure sant Jordi obrint pas, perquè poguessin entrar dins la ciutat, a Joan Martines d'Eslava, Bernat de Gulp i Sirot. És indiscutible, però, que el rei va acabar donant fe a les paraules dels sarraïns, perquè, per una banda, que els únics testimonis fossin infidels encara feia més meravellós l'episodi i, per l'altra, sobretot perquè les cròniques històriques, segons afirma el rei, acabaven de confirmar l'autenticitat de l'escena, repetida moltes vegades en circumstàncies semblants. El Jaume I del *Llibre dels feits* no va ser testimoni de l'aparició, però en garantia l'autenticitat perquè, al seu parer, la lectura de les 'estòries' confirmava la recurrència i, per tant, la versemblança del fet. Per tot això quan fra Pere Marsili va traduir el passatge que estic comentant va afegir que el rei en primer lloc «diligentment indagavit» l'aparició miraculosa de sant Jordi, i només després de la investigació la va donar per autèntica. Per descomptat fra Pere Marsili, que ben segur que devia haver llegit moltes més cròniques històriques que no pas el rei, també la donava per bona. Tres segles i mig més tard, J. Zurita també va recollir, basant-se en el *Llibre dels feits*, la notícia en els seus *Anales* (Canellas 1976: 454) i, per bé que no va manifestar la seva opinió al respecte, com a mínim va afirmar que tothom creia que sant Jordi, presentat com un cavaller vell, havia intervingut de debò en l'assalt.

Visión de san Jorge al entrar la ciudad. Fue público en aquellos tiempos y muy confirmado por los mismos moros que se vio al entrar en la ciudad que iba el primero un caballero anciano armado en blanco con caballo y sobreseñales blancas. Y se creyó —según se escribe en la historia del rey— que fue el glorioso san Jorge, patrón de la caballería de estos reinos, cuyo favor se manifestó diversas veces en otras batallas que hubo entre cristianos y moros.

Sis o set segles més tard, em sembla que els erudits que s'han ocupat d'aquest episodi, malgrat haver llegit més cròniques i més bibliografia secundària que no pas Jaume I i fra Pere Marsili junts, no han acabat d'interpretar bé l'episodi de sant Jordi. No em refereixo, com és obvi, al fet de donar per autèntica, o per falsa, la intervenció de sant Jordi en l'entrada de les tropes cristianes a la Ciutat de Mallorca, sinó al sentit que cal donar a les paraules del rei. Un historiador de la literatura tan agut com Martí de Riquer, per exemple, comenta aquest episodi (1964: 412) amb les paraules següents:

Observem que, en primer lloc, el rei no va veure cap cavaller miraculós, i que l'única referència que en té prové dels mateixos sarraïns, que veieren que el primer que entrava a la ciutat era un cavaller blanc amb armes blanques. D'això el rei en treu la «creença» que fos sant Jordi per tal com ha llegit en certes històries que el sant cavaller altres vegades s'és aparegut en

batalles contra infidels. Així, doncs, l'element sobrenatural és pal·liat amb una calculada circumspècció i la credulitat ingènua reduïda a una lleugera observació personal. Per altra banda, el rei procura llevar importància a aquest fet, que relata en breus línies i que un altre cronista del seu temps hauria glossat en un llarg capítol.

Molt a prop de la interpretació de M. de Riquer està Josep Maria Quadrado, el gran arxiver i erudit menorquí, en el magnífic recull de textos sobre la conquesta de Mallorca que va publicar el 1850 i que es mereix amb urgència una reedició, per la intel·ligència i el bon criteri de la seva anotació, i també per l'edició de la traducció catalana del segle XIV de la part del *Liber gestarum* de Pere Marsili dedicada a la conquesta de Mallorca. En una de les notes que va afegir a la seva traducció al castellà del capítol 84 del *Llibre dels feits*, el dedicat a narrar la caiguda definitiva de la Mayurka musulmana en poder cristià, J.M. Quadrado assenyala que l'aparició de sant Jordi «el rey en su crónica sólo la indica como piadosa conjetura» (1850: 282).¹¹ Ferran Soldevila, un altre expert de primera línia en Jaume I, va optar per no interpretar a fons l'escena. En la seva biografia del rei, es va limitar a glossar l'episodi, sense fer-hi ni la més mínima observació crítica (Soldevila 1958: 147), i en les seves notes a l'edició de les quatre grans cròniques remet al llibre de R. d'Alòs-Moner sobre la llegenda de sant Jordi i hi afegeix un comentari erudit a la referència a sant Mercuri que es fa en la traducció marsiliana del passatge (Soldevila 1971: 241). S. M. Cingolani, en un llibre recentíssim dedicat a la biografia i al mite del rei En Jaume, ni tan sols esmenta l'episodi. Ras i curt, circumspècció, credulitat ingènua, pietosa conjectura, breu observació personal, glossa superficial o fins i tot oblit total de l'episodi... Sembla que en els segles XIX, XX i principis del XXI les paraules de Jaume I sobre sant Jordi no han tingut gaire crèdit entre historiadors i filòlegs.

3. LA BATALLA DE CENTLA SEGONS FRANCISCO LÓPEZ DE GÓMARA I BERNAL DÍAZ DEL CASTILLO

Hi ha una polèmica entre dos dels primers cronistes d'Índies que fins a un cert punt recorda el ressò crític que ha tingut en els últims temps l'aparició de sant Jordi en el *Llibre dels feits*. Em refereixo al debat entre Francisco López de Gómara

11. De tota manera, J.M. Quadrado no pot estar-se d'afegir, gràcies a la seva extraordinària erudició, que en un sermó de Vicent Ferrer dedicat a sant Jordi es lloava l'«auxilium quod exhibuit christianis in captivitate nobilis civitatis Majoricam» (1850: 282).

(1511-1566) i Bernal Díaz del Castillo (1492-1584) a propòsit de l'aparició de l'apòstol Santiago a la batalla de Centla. El 29 de març del 1519 es van enfrontar a Centla els cinc-cents homes de l'exèrcit de d'Hernán Cortés, en la tercera expedició a les costes del Iucatan, contra un exèrcit molt més nombrós d'indis de Tabasco (Thomas 1994: 204-205). Explica F. López de Gómara a la *Historia de la conquista de México* (Gurria Lacroix 1979: 37-39) que els soldats espanyols, rodejats d'indis per totes bandes

como eran infinitos los indios, cargaron tanto sobre ellos que los arremolinaron en tan poco estrecho de tierra, que les fue forzado para defenderse pelear vueltas las espaldas unos a otros, y aún así estaban en muy grande aprieto y peligro, porque ni tenían lugar de tirar su artillería, ni gente de caballo que les apartase los enemigos. Estando pues así caídos y para huir, apareció Francisco Morla en un caballo rucio picado, que arremetió a los indios e hízoles arredrar algún tanto. Entonces los españoles, pensando que era Cortés, y con tener espacio, arremetieron a los enemigos y mataron algunos de ellos. Con esto el del caballo no pareció más, y con su ausencia volvieron los indios sobre los españoles y pusiéronlos en el estrecho que antes. Tornó luego el del caballo, púsose cabe los nuestros, corrió a los enemigos e hízoles dar espacio. Entonces ellos, sintiendo favor de hombre a caballo, van con ímpetu a los indios, y matan y hieren muchos de ellos; pero al mejor tiempo los dejó el caballero, y no le pudieron ver. Como los indios no vieron tampoco al del caballo, de cuyo miedo y espanto huían pensando que era centauro, resuelven sobre los cristianos con gentil denuedo, y tratánlos peor que antes. Tornó entonces el de caballo tercera vez, y hizo huir los indios con daño y miedo, y los peones arremetieron asimismo hiriendo y matando.

A esta sazón llegó Cortés con los otros compañeros a caballo, harto de rodear y de pasar arroyos y montes, que no había otra cosa por todo aquello. Dijéronle lo que habían visto hacer a uno de caballo, y preguntaron si era de su compañía, y como dijo que no, porque ninguno de ellos había podido venir antes, creyeron que era el apóstol Santiago, patrón de España. Entonces dijo Cortés: —Adelante compañeros, que Dios es con nosotros y el glorioso san Pedro!

Y en diciendo esto arremetió a más poder con los de caballo por medio de los enemigos, y lanzólos fuera de las acequias, a parte que muy a su talante los pudo alancear, y alanceando, desbaratar. Los indios dejaron luego el campo raso, y se metieron por los bosques y espesuras, no parando hombre con hombre. Acudieron luego los de pié, y siguieron el alcance, en el cual mataron bien más de trescientos indios, sin otros muchos que hirieron de escopeta y de ballesta [...]

No pocas gracias dieron nuestros españoles cuando se vieron libres de las flechas y muchedumbre de indios, con quien habían peleado, a Nuestro Señor, que milagrosamente los quiso librar, y todos dijeron que vieron por tres veces al del caballo rucio picado pelear en su favor contra los indios, según arriba queda dicho, y que era Santiago, nuestro patrón. Fernando Cortés más quería que fuese san Pedro, su especial abogado, pero cualquiera que ellos fue, se tuvo a milagro, como de veras pareció, porque no solamente lo vieron los españoles, mas aun también los indios lo notaron por el estrago que en ellos hacía cada vez que arremetía a su escuadrón, y porque les parecía que los cegaba y entorpecía. De los prisioneros que se tomaron se supo esto.

Entre els anys 1518 i 1817 s'han documentat, com a mínim, dotze aparicions de Santiago en confrontacions armades entre espanyols i indígenes del Nou Món (Márquez Villanueva 2004: 284). La de López de Gómara és una de les primeres, però alhora també una de les més problemàtiques. Per una banda, el cavaller armat que al final sembla que és Santiago i que apareix tres cops comença essent Francisco Morla per convertir-se en «el del caballo» a les dues aparicions següents. Per Hernán Cortés, però, sembla que «el del caballo» només podia ser sant Pere, per qui sentia, com molt bé sabia López de Gómara, que era el seu confessor, una especial devoció,¹² però l'autor de la *Historia de la conquista de México*, contra l'opinió del seu senyor, més aviat es decanta per sant Jaume, seguint una línia que està més d'acord que no pas la de Cortés amb la marcada per la tradició historiogràfica.

A més a més, contra el que indica la tradició fixada en les 'estòries' tant en relació amb sant Jaume com en relació amb sant Jordi, el cavall del cavaller amb tres identitats possibles no *era blanc*, sinó «*rucio picado*», és a dir marronós o, com dirà Bernal Díaz del Castillo en un text que citaré de seguida, «*castaño*». En canvi, el que sí que estava d'acord amb la tradició és que el cavaller enlluernava i encegava els enemics quan els atacava, com van explicar els indis que van ser fets presoners. López de Gómara exagera, sens dubte, però tot i així devia tenir una mica de raó, perquè cal tenir en compte que la batalla de Centla va ser la primera en què es van fer servir en el Nou Món cavalls de combat, de manera que els indis, que ja s'havien començat a acostumar a l'ús de l'artilleria espanyola, devien quedar-ne impressionats, espantats i fins i tot enlluernats (Thomas 1994: 205). Els testimonis d'aquesta aparició miraculosa van ser tant els mateixos soldats espanyols com els indígenes, i això, almenys per López de Gómara, no feia res més que reforçar l'excepcionalitat del miracle.

López de Gómara va participar al costat d'Hernán Cortés en l'expedició a Alger del 1541, però ni va prendre part en la conquesta de Mèxic ni tan sols va arribar a anar mai a Amèrica. Per tant, la seva versió del que va passar a la batalla de Centla no és la d'un testimoni directe, per bé que estigui basada en la versió de guerrers com ara H. Cortés, que sí que hi van intervenir. Bernal Díaz del Castillo, en canvi, va prendre part de debò en la batalla de Centla, i quan en va parlar en la seva *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España* (Pereyra 1992: 94) no va poder estar-se d'expressar,

12. Com explica Salvador de Madariaga (1995: 33-34), aquesta devoció li venia de molt petit.

com en moltes d'altres ocasions, el seu desacord amb la versió que n'havia donat el confessor d'Hernán Cortés:

Aquí es donde dice Francisco López de Gómara que salió Francisco de Morla en un caballo rucio picado antes que llegase Cortés con los de caballo, y que eran los santos apóstoles señor Santiago o señor San Pedro. Digo que todas nuestras obras e vitorias son por mano de Nuestro Señor Jesucristo, y que en aquella batalla había para cada uno de nosotros tantos indios que a puñados de tierra nos cegaran, salvo que la gran misericordia de Nuestro Señor en todo nos ayudaba, y pudiera ser que los que dice el Gómara fueran los gloriosos Apóstoles señor Santiago o señor San Pedro, e yo, como pecador, no fuese dino de lo ver. Lo que yo entonces ví y conocí a Francisco de Morla en un caballo castaño, que venía juntamente con Cortés, que me parece que agora que lo estoy escribiendo se me representa por estos ojos pecadores toda la guerra según y de la manera que allí pasamos. Y ya que yo, como indino, no fuera merecedor de ver a cualquiera de aquellos gloriosos apóstoles, allí en nuestra compañía había sobre cuatrocientos soldados, y Cortés y otros muchos caballeros, y platicárase dello y se tomara por testimonio y se hobiera hecho una iglesia cuando se pobló la villa, y se nombrara la villa de Santiago de la Vitoria, o de San Pedro de la Vitoria, como se nombró Santa María de la Vitoria. Y si fuera así como dice el Gómara, harto malos cristianos fuéramos que enviándonos Nuestro Señor Dios sus santos apóstoles, no reconocer la gran merced que nos hacía, y reverenciar cada día aquella iglesia, y pluguiera a Dios que así fuera como el coronista dice, y hasta que leí su coronica nunca entre conquistadores que allí se hallaron tal les oí. Y dejémóslo aquí, y diré lo que más pasamos.

Quan la batalla de Centla va tenir lloc López de Gómara vivia a milers de quilòmetres de distància del Iucatan i només tenia vuit anys. La sàvia ploma del confessor de Cortés, però, devia veure molt més que no pas els ulls pecadors de B. Díaz del Castillo, per qui el cavall «rucio picado» de López de Gómara era més aviat «pardo» i, sobretot, per qui Santiago, o sant Pere, no va aparèixer enlloc. Díaz del Castillo afirma que ni ell ni cap dels quatre-cents soldats van presenciar en cap moment l'aparició miraculosa de l'apòstol i, per tant, mai no la van esmentar en les seves converses i relacions orals sobre la batalla. Si l'aparició hagués tingut lloc de debò, conclou amb bona lògica Díaz del Castillo, s'hauria batejat el lloc amb el nom de Santiago, o San Pedro, de la Victoria en comptes de Santa María de la Victoria. López de Gómara, per tant, mitifica d'acord amb una certa tradició historiogràfica una batalla que no va poder presenciar i, per contra, Díaz del Castillo es nega a acceptar, contra la versió de la *Crónica general de las Indias*, allò que ni ell ni cap dels soldats que l'acompanyaven no va poder veure. (No parla en nom dels indis, que, segons López de Gómara, també van ser testimonis de l'aparició, però em sembla que Díaz del Castillo sabia molt millor que no pas López de Gómara què podien haver vist els indis a Centla el 29 de març del 1519.)

Els historiadors i crítics moderns que han comentat l'aparició miraculosa de sant Jordi en el capítol 84 del *Llibre dels feits* han estat més a prop de l'actitud de Díaz del Castillo, que tenia raó, que no pas de la de López de Gómara, que mitificava l'episodi i d'alguna manera mentia respecte al paper que havia jugat sant Jaume, o sant Pere, en la batalla de Centla. Si s'hagués, però, tingut més en compte la tradició historiogràfica en què s'insereix l'episodi del *Llibre dels feits* és molt probable que l'haguessin interpretat d'una altra manera. Al capdavant, en els últims cent cinquanta anys ningú, a diferència de l'autor de la *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España*, no ha pogut dir que havia estat al peu de les muralles de la Ciutat de Mallorca el 31 de desembre del 1229 i que no havia vist res del que explicava el rei En Jaume en relació amb el «benaventurat cavaller e gloriós màrtir sent Jordi».

4. SANT JORDI A LES CROADES

L'aparició de sant Jordi en una sèrie de batalles d'una considerable transcendència està força documentada, com ja hem començat a veure en la segona part d'aquest treball, o bé en cròniques de les croades d'ultramar, o bé en textos relacionats amb les croades. Sant Jordi hi juga un paper equivalent al que va jugar Santiago en moltes cròniques castellanes medievals. Es tracta, per tant, d'un tòpic que no podia no aparèixer en una obra tan impregnada de l'esperit de croada com el *Llibre dels feits*.

Tornem, però, al relat de Jaume I per acabar de comprovar fins a quin punt la inserció d'aquesta aparició miraculosa està molt ben justificada. El rei comença el seu relat citant la seva font: «segons que·ls sarraïns nos comtaren». Es tracta, doncs, d'una font oral i, a més a més, pagana, una font, per tant, no gaire digna de crèdit, si més no d'entrada. Per aquesta raó el rei fa servir amb molta cura el verb 'contar', que en la seva prosa sol tenir el sentit de 'relatar', 'dir'. He repassat, amb l'ajut de l'utilíssim «Vocabulari integral» publicat per J. Bruguera (1991a: 155-333) en el segon volum de la seva edició del *Llibre dels feits*, totes les aparicions d'aquest verb i em sembla que aquest és el sentit que té en aquest passatge. Quan Jaume I fa servir el verb 'contar' la fiabilitat de la narració depèn de qui parla. Si parla el rei, és a dir si Jaume I conta en primera persona algun dels seus fets, la fiabilitat és absoluta. Aquest és el cas, per posar un exemple, del relat del seu engendrament i del seu naixement, que comença amb aquestes paraules «Ara **comptarem** en qual manera nós fom engendrats e en qual

manera fo lo nostre neximent» (Bruguera 1991b: 10). En canvi, si els que 'conten' són els sarraïns, com passa en el capítol 84, o bé són fonts llunyanes i imprecises, la fiabilitat, donada la naturalesa dels testimonis, és molt menor. Per exemple, en el capítol 108 del *Llibre dels feits*, que, segons F. Soldevila (1971: 248) narra fets esdevinguts la primavera del 1231, s'explica que, de Barcelona estant, arriben rumors que el rei de Tunis està preparant una expedició per ocupar Mallorca i expulsar-ne les tropes cristianes. Jaume I, alarmat, demana consell als nobles i als prohoms de Barcelona «e éls dixerren-nos que seria bo que sabéssem la cosa pus certament que no era, que de longa terra moltes noveles en **comptava** hom que no eren veres» (Bruguera 1991b: 115). En casos com aquests, l'ús del verb 'contar' és molt a prop de l'ús de verbs o expressions com «dicunt», «ut traditur» o «aliqui dixerunt» en la *Cronica* del franciscà Salimbene de Parma, que va viure més o menys en els mateixos anys que el nostre comte-rei. Com ha observat J. Paul (1992: 20), en la *Cronica* de Salimbene aquestes expressions impersonals es fan servir per transmetre «le notizie che non gli sembrano sicure». En molts de casos el mateix es pot dir de l'ús del verb 'contar' en el *Llibre dels feits*.

Quan Jaume I reporta una notícia que ve d'una persona que identifica amb precisió, i la dóna com a digna de crèdit, gairebé sempre sol fer servir el verb 'oir'. Per exemple, quan explica que la noblesa occitana enganyava el rei Pere I, el seu pare, amb belles paraules, però mai no arribava l'hora de donar-li allò promès, es dóna la font exacta de la notícia i es fa servir el verb 'oir': «car nós **hoïm** a-N Guillem de Cervera, e a N'Arnau de Castellbò e a-n Dalmau de Crexel e a altres qui eren ab él» (Bruguera 1991b: 12). Quan, una mica més endavant, explica que el seu pare, després d'una nit de disbauxa, no va poder mantenir-se dret en cap moment en la missa prèvia a la batalla de Muret, es citen també testimonis oculars (Bruguera 1991b: 13) i, en conseqüència, també es recorre al verb 'oir':

E aquel dia que féu la batayla havia jagut ab una dona, sí que nós hoïm dir depuys a son reboster, qui havia nom Gil, e fo puy frare de l'Espital, qui havia estat en aquel conseyl, e altres qui ho viren per sos uyls, que anch a l'Evangelí no poc estar en peus.¹³

13. En algun cas d'aquesta mena, però, es fa servir també el verb 'dir'. En el mateix relat de la batalla de Muret, per exemple, Jaume I explica el següent: «Mas tant nos membre que-ns dixerren aquels que y avien estat e sabien lo feyt que, levat Don Gomes, e Don Miquel de Rada, e don Açnar Pardo e alguns de sa meynade que y moriren, que-ls altres lo desepararen en la batayla e se'n fugiren-hi de Cataluyna» (Bruguera 1991b: 13).

Quan Salimbene da Parma dóna notícies en la seva *Cronica* del dramàtic esfondrament del Mont-Granier (1248) explica de forma detallada com es va anar documentant sobre el fet. Tot primer va sentir en el convent de Gènova, on residia aleshores, els primers rumors sobre la catàstrofe. Un any després va passar a la vora d'aquella zona i va poder conèixer millor els fets. Molts anys més tard, quan Salimbene residia en el convent de Ravenna, va poder parlar d'aquesta qüestió amb frare Guillem, ministre provincial dels franciscans de la Borgonya, que estava de pas per Ravenna camí d'un capítol general de l'orde. Frare Guillem va ser la font exacta i fidedigna de les dades que recull Salimbene sobre la catàstrofe: vuit parròquies sepultades i quatre mil morts. El relat de la *Cronica* acaba amb aquestes paraules «tal com ho vaig sentir de la seva boca ho vaig escriure de forma fidel i veraç» («et sicut habui ab ore suo, sic fideliter et veraciter scripsi», Scalia 1998: 448).¹⁴ Quan Jaume I usa el verb 'oir' en el seu llibre també està dient gairebé el mateix que Salimbene, és a dir que transcriu el relat d'uns fets tal com els va *oir* de la boca d'un testimoni digne de fe.

Tenint en compte tot el que acabo d'explicar, l'ús del verb 'contar' per introduir el relat dels sarraïns indica que, com a mínim d'entrada, es tracta d'un testimoni que no ofereix gaires garanties. Com que, segons el *Llibre dels feits*, només els sarraïns van ser testimonis de l'aparició del «cavaller blanc ab armes blanques», a falta de testimonis cristians més fiables, quedava com a mínim el recurs de controlar amb fonts escrites la versemblança del relat dels sarraïns i, en el cas que la versemblança es confirmés, es plantejava la possibilitat d'identificar el cavaller blanc. Aquest és el camí que devia seguir, o que volia fer veure que seguia, el rei per donar per autèntic l'episodi i identificar, amb cautela, el cavaller amb sant Jordi. ¿Quines 'estòries' va llegir el rei? O, el que és més probable, ¿quines 'estòries' li van llegir o relatar els seus consellers? No devien ser pas cròniques de la 'reconquesta' castellana, perquè en aquest cas hauria identificat el cavaller amb sant Jaume, el sant que li havia donat el seu nom. Les 'estòries' que devia sentir el rei només poden ser cròniques de les croades, o de campanyes com ara les de la conquesta de Sicília pels normands, que hi estaven molt relacionades.

Per exemple, segons explica el cronista Godofré de Malaterra, a la batalla de Cerami (1063), a l'inici de la campanya d'ocupació normanda de Sicília, es va produir una aparició de sant Jordi molt similar a la del *Llibre dels feits*. Abans de la batalla contra els musulmans, els normands es confessen, fan penitència i s'encomanen a la

14. O. Guyotjeannin (1995: 44) ha estudiat aquesta qüestió.

divina providència. Tot seguit el comte Roger de Calàbria adreça al seu exèrcit una arenga abrindada, «un véritable discours de guerre sainte inspiré de l’Ancien Testament» (Flori 2002: 304) i els assegura que el Totpoderós no deixarà d’ajudar-los. Tan bon punt s’acaba el discurs, apareix un cavaller armat, cavalcant un destre blanc, amb una llança coronada per una bandera blanca i una creu resplendent. El cavaller misteriós, que és, sens dubte, sant Jordi, es llança contra l’enemic seguit dels cavallers i soldats normands que invoquen Déu i sant Jordi.¹⁵ Si es té en compte que el relat de Godofré de Malaterra es va escriure, com assenyala J. Flori (1999: 139), a finals del segle XII, és a dir en l’època de la primera croada, s’acaba d’entendre el sentit i l’esperit de l’episodi.

En les cròniques de la primera croada, plena —i plenes— de fervor messiànic i escatològic, hi ha episodis similars al de la batalla de Cerami i al del capítol 84 del *Llibre dels feits*. En la *Historia francorum qui ceperunt Jerusalem*, escrita pel clergue occità Raimon d’Aguilers, que va acompanyar el comte Raimon IV de Tolosa en «el gran peregrinatge», per tornar a usar l’expressió de P. M. Carbonell, n’hi ha un de molt semblant que gairebé només se’n diferencia perquè no s’identifiquen els guerrers que ajuden l’exèrcit cristià de forma sobrenatural. Explica Raimon d’Aguilers que a l’estiu del 1097 els croats, després de la victòria de Dorilea, que els havia obert el camí cap a Antioquia, travessaven el desert de Frígia en condicions penoses (calor insuportable, manca d’aigua i d’herba, etc.). Per sort, dos guerrers vinguts del més enllà —un d’ells podria ser sant Jordi, però el cronista no s’entreté a identificar-lo— s’avancen a l’exèrcit croat i van venent tots els contingents musulmans que es troben camí d’Antioquia. D’aquests combats, els croats només en veuen els resultats l’endemà: els cavalls i els cavallers enemics morts que troben a la vora del camí (Aguilers 1866: 240):

Fertur quoddam insigne miraculum, sed nos non vidimus, quod duo equites armis coruscis, et mirabile facie, exercitum nostrum precedentes, sic hostibus imminabant ut nullo modo facultatem pugnandi eis concederent; at vero, quum Turci referire eos lanceis vellent, insauciabiles eis apparebant. Haec autem quae dicimus, ab illis qui eorum consortium spernentes

15. No havent pogut consultar els *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius*, publicat dins la sèrie *Rerum italicarum scriptores*, per fer aquest resum de la versió de G. de Malaterra de la batalla de Cerami m’he hagut de basar en els treballs de Jean Flori (2002 : 34), on es publica un breu fragment del relat de la batalla traduït al francès, i de Jean Flori (2003).

nobis adhaeserunt, didicimus. Quod pro testimonio adducimus, tale est: Per primam et alteram diem, juxta viam equos inimicorum mortuos cum dominis ipsis reperimus.¹⁶

R. d'Aguilers narra un miracle que ni ell ni cap dels croats no havia pogut veure (*sed nos non vidimus*). La seva font d'informació s'assembla força a la de Jaume I: els qui fugien del bàndol turc per afegir-se a l'exèrcit croat. En aquest cas hi ha també una prova que, com les 'estòries' del *Llibre dels feits*, confirma la veracitat del relat dels fugitius: els cadàvers dels turcs trobats l'endemà.

Un altre cronista de la primera croada, l'autor de la *Gesta francorum et aliorum Hierosolymitanorum*, conegut com l'Anònim normand, narra una altra aparició miraculosa i providencial de sant Jordi, acompanyat dels sants Mercuri i Demetri, tots plegats, com ja hem vist, patrons protectors de l'exèrcit bizantí. En aquest cas l'aparició té lloc el dia que es dona l'assalt definitiu a Antioquia. La versió de l'Anònim normand té moltes similituds amb el relat de l'assalt a la Ciutat de Mallorca segons el *Llibre dels feits*. A Antioquia, com a la Ciutat de Mallorca, la jornada comença amb dejunis, confessions i comunions. Tot seguit té lloc el desplegament de la tropa i comença l'atac. En el moment més crític de l'assalt (Anònim 1866: 151), quan els turcs estan encerclant les tropes cristianes i amenacen amb fulminar-les amb una pluja de llances i de fletxes, es produeix l'aparició providencial dels sants:

Exibant quoque de montanis innumerabiles exercitus, habentes equos albos, quorum vexilla omnia erant alba. Videntes itaque nostri hunc exercitum, ignorabant penitus quid hoc esset et qui essent, donec cognoverunt esse adjutorium Christi. Cuius ductores fuerunt sancti Georgius, Mercurius et Demetrius. Haec verba credenda sunt, quia plures ex nostris viderunt [...] Dux Godofridus et Flandrensis comes et Hugo Magnus equitabant iuxta aquam, ubi virtus illorum erat. Isti primitus signo Crucis muniti, unanimiter invaserunt illos. Videntes hoc aliae acies, simili modo invaserunt illos, exclamaverunt autem Persae et Turci. Nos itaque, invocantes Deum vivum et verum, equitavimus contra illos, et in nomini Jesu Christi et Sancti Sepulcri incepimus bellum, et Deo juvante devicimus eos. Turci vero tremefacti arripuerunt fugam,

16. «Es conta un miracle extraordinari, tot i que nosaltres no el vam poder veure. Dos genets amb armes resplendents i de bellesa admirable anaven per davant del nostre exèrcit i atacaven de tal manera els enemics que no tenien cap possibilitat d'oferir resistència. Quan els turcs volien atacar-los amb llances els semblaven invencibles. Tot això que hem dit ho vam saber de boca d'aquells que, fugint de la companyia dels turcs, es van afegir al nostre exèrcit. El testimoni que nosaltres podem adduir és el següent: l'endemà de bon matí vam trobar al marge del camí els cadàvers dels cavalls i dels genets enemics» (traducció meua).

nostrique illos persequebantur iuxta tentoria. Itaque milites Christi magis amabant persequi illos, quam ulla spolia quarere.¹⁷

L'Anònim normand no afirma enlloc de forma explícita, a diferència de Raimon d'Aguilers, que no va veure res del que explica, però ho diu de forma implícita quan assegura que cal donar crèdit als fets que està narrant, perquè molts de croats van veure amb els seus propis ulls la irrupció en la batalla de l'exèrcit sobrenatural («Haec verba credenda sunt, quia plures ex nostris viderunt»). Quan Jaume I narra l'entrada de les seves tropes a la Ciutat de Mallorca també podia haver escrit, com l'autor de la *Historia francorum*, «sed nos non vidimus». Com que les seves fonts d'informació no eren d'entrada gaire fiables va haver de filtrar la informació, o va fer veure que ho feia, amb fonts escrites per calibrar-ne el crèdit. El resultat va ser positiu, de manera que Jaume I també podria haver escrit, a la manera de l'Anònim normand, «haec verba credenda sunt quia in libris ita scriptum reperitur». I si no ell, almenys fra Pere Marsili podria haver traduït al llatí, uns anys més tard, amb aquestes paraules, o unes de similars, la següent afirmació del rei: «car en estòrias trobam que en altres batayles l'an vist de christians e de sarraïns moltes vegades».

Em sembla que de tot el que he dit fins ara es desprèn amb claredat que, almenys des del meu punt de vista, el *Llibre del feits* està impregnat de cap a cap d'esperit, i de literatura, de croada. No se m'escapa, però, que hi ha tota una tradició historiogràfica que ho nega, molt ben sintetitzada i impugnada en un article recent del pare R. I. Burns (1998). L'última anella d'aquesta tradició és el llibre que S. M. Cingolani acaba de dedicar a la figura de Jaume I. No estic gens d'acord amb la majoria de les propostes d'aquest llibre i, per descomptat, tampoc no estic d'acord amb la imatge que presenta del rei. No és aquest el lloc per fer-ne una crítica a fons, però sí, com a

17. «Baixava de les muntanyes en el nostre ajut un exèrcit innumerable, format per cavallers que muntaven cavalls blancs i que duïen estendards també blancs. Els nostres, veient aquest exèrcit, no van poder comprendre el que allò significava ni qui eren aquells guerrers fins que es van adonar que es tractava d'un ajut enviat per Déu sota les ordres de sant Jordi, sant Mercuri i sant Demetri. Cal donar fe a aquests fets, perquè molts dels nostres els van veure amb els seus propis ulls [...] El duc Godofré, el comte de Flandes i Hug el Gran cavalcaven prop de l'aigua, on es concentrava la força dels enemics. Reforçats amb el signe de la fe, van ser els primers a llançar-se sobre l'enemic tots alhora. En veure-ho, els altres cossos de l'exèrcit van fer el mateix. Els turcs i els perses van començar a cridar. Aleshores nosaltres, invocant el Déu viu i veritable, ens vam llançar també contra ells, i en nom de Crist i del Sant Sepulcre vam començar la batalla i, sota la protecció de Déu, els vam vèncer. Els turcs, aterrorits, van començar a fugir mentre els nostres els perseguïen fins al seu campament. D'aquesta manera els soldats de Crist s'estimaven més perseguir els enemics que no pas recollir el botí» (traducció meua).

mínim, per criticar la imatge que es dona del concepte de 'croada' en el *Llibre dels feits*. Per Jaume I, segons Cingolani (2007: 259-260), la croada era una mena d'operació de màrqueting, útil de portes enfora, sobretot amb vistes al papa i a les potències estrangeres, per justificar la seva política expansionista. Jaume I, però, no combregava gens ni mica, segons Cingolani (2007: 178), amb l'esperit de croada, de manera que en el seu llibre no s'usa ni una sola vegada la paraula 'croada'.

Em sembla que n'hi ha prou amb la lectura dels capítols 62-63 (batalla de Portopí), 84 (assalt a la Ciutat de Mallorca) i 218-219 (defensa del Puig de Santa Maria) del *Llibre dels feits*, tots ells comentats en aquest article, per com a mínim dubtar d'aquesta interpretació, que és, sens dubte, desmitificadora. No sempre, però, les interpretacions per dir-ho d'alguna manera «iconoclastes» són correctes. Cal reconèixer que Cingolani té raó quan afirma que en el *Llibre dels feits* no apareix mai la paraula *croada*, però això no vol dir, ni de bon tros, que no es facin servir termes sinònims com *viatge*, *passatge* o *negoci*, que fra Pere Marsili tradueix com *iter*, *viaticum*, *passagium* o *negocium*, i que a l'Edat Mitjana podien tenir el mateix sentit que la paraula *croada*.¹⁸ Que a hores d'ara aquests termes ja no siguin sinònims no vol pas dir que no ho fossin fa vuit segles. Ara quan, malgrat que encara queda algun polític il·luminat que té esperit de croada, ja no hi ha croades, només tenim una paraula per designar aquest concepte. A l'Edat Mitjana, quan la croada era un fenomen ben viu, hi havia en llatí i en les llengües vulgars unes quantes paraules amb aquest sentit.

Afirmar, com fa Cingolani, que a Europa «l'ideal de croada, a mitjan segle XIII, ja estava més que en crisi», i que a la península «qualsevol escaramussa amb els musulmans havia rebut la butlla de croada, i l'ideal ja era prou gastat i escassa la confiança en un possible èxit» (2007: 337) és oblidar-se de la quarta (1204) i de la cinquena croades (1217-1229); de la croada dels nens (1212) i de la primera croada dels pastors (1251); del paper que van jugar, i que juguen en el *Llibre dels feits*, els tàrtars com la gran esperança blanca, o groga, en la lluita del projecte croat contra l'Islam; és

18. Cf. les observacions sobre aquesta qüestió de Chr. Tyerman (2005:24) en un llibre recent d'introducció al fenomen de les croades. Cal tenir també en compte, a més, que Jaume I fa servir almenys un cop el verb «croar-se» en el capítol 241 del seu llibre: «E ab la ajuda de Déu e ab aquels qui tenen nostres feus en Cathalunya, e honors en Aragó e l'archabisbe e els bisbes (que-ns prometeren ajuda quan faem la cort en Montsó *e-ns croam*» (Bruguera 1991b: 207). Les corts de Monsó, com molt bé explica F. Soldevila (1971: 306-307), van tenir lloc l'octubre del 1236 i les va convocar el rei «pro faciendo exercitum contra mauros». Jaume I només fa referència a aquestes corts en aquest passatge del *Llibre dels feits*.

oblidar-se de diverses profecies que van anar situant la fi de l'islam en diversos anys del segle XIII. Si, en definitiva, el projecte de croada hagués estat en crisi Jaume I no s'hauria embarcat en una expedició a Terra Santa el 1269¹⁹ i no hauria tingut cap bon amic que hagués participat en quatre croades a ultramar i que morís, carregat d'anys i de ferides, a Terra Santa poc abans de la mort del rei. Ras i curt, em sembla que en aquesta qüestió, com en tantes altres, el pare R. I. Burns fa anys que, malgrat tots els intents i les noves interpretacions, per trencadores que puguin semblar a primer cop d'ull, no deixa de tenir tota la raó del món.

5. CONCLUSIÓ

A hores d'ara tothom està d'acord que el *Llibre dels feits* es devia escriure, o dictar, en els últims anys de la vida del rei. Per tant, molts dels fets que hi narra, per exemple la campanya de la conquesta de Mallorca, ja feia molts d'anys que havien passat. Quan recordava, quaranta i tants anys més tard, els fets del matí del 31 de desembre del 1229 davant les muralles de la Ciutat de Mallorca Jaume I devia barrejar els seus records amb les seves lectures i amb tot el mite que en les converses, en els innumbrables sermons que devia haver sentit, i potser fins i tot a través de la lectura de llibres que no han arribat fins a nosaltres, amb tot el mite, repeteixo, que s'havia anat generant al voltant de la conquesta de Mallorca, la seva primera gran expedició militar. Potser sense ser-ne conscient del tot, o potser a plena consciència, el rei que, com Bernal Díez del Castillo, també havia estat en el lloc dels fets, va acabar narrant l'entrada de les tropes cristianes a la Ciutat de Mallorca a la manera de López de Gómara.

Em sembla que, a part d'algunes de les dades que ja he donat en aquest article, confirma aquesta impressió la lectura del «miracle» següent, que, com el del cavaller alemany que va lluitar el mateix dia en els setges d'Antioquia i d'Oscà, figura, a tall d'apèndix, en la *Vida del benaventurat cavaller e gloriós màrtir sent Jordi* (Alòs-Moner 1926: 58-59) conservada en un manuscrit de la Biblioteca del Palau Reial de Madrid:

19. Cf. sobre aquesta croada, i també sobre les relacions de Jaume I amb els tàrtars, l'excel·lent i molt ben documentat llibre d'E. Marcos (2006), molt superior al capítol que Cingolani (2007: 335-344) dedica al passatge del rei a Ultramar.

Llig-se en la *Història antiocena* que, com los cristians anassen a assetjar la ciutat de Jerusalem, aparegué un jove molt bell e resplendent a un prevere, e dix-li que ell era sent Jordi, duc e regidor de les batalles dels crestians, e que portassen de les sues relíquies a Jerusalem, car seria ab ells.

Quan foren davant la ciutat de Jerusalem, e donassen batalla a la ciutat e dreçassen escales per pujar, negun crestià no es gosava atrevir a pujar: tant fortment se defenien los moros! Aparegué allí tantost mossényer sant Jordi ab armes blanques e ab creu vermella, e començà a pujar per les escales. Los cristians, que veeren açò, tots ab gran cor pujaren darré ell, e prengueren la ciutat e occiren tots los moros.

No he pogut aclarir si aquest miracle és anterior o posterior a la composició del *Llibre dels feits*, però, sigui com sigui, malgrat que en aquest cas sant Jordi no munta a cavall, les similituds amb el capítol 84 del *Llibre dels feits* (el setge d'una ciutat important, la por dels combatents a acostar-s'hi, sant Jordi encapçalant l'atac) són tan evidents que indiquen alguna cosa. Alguna cosa que va més enllà d'uns esquemes narratius comuns i que té a veure amb l'esperit de croada, i amb una determinada concepció de la història i del paper que hi havien de jugar els sants guerrers i els guerrers que d'alguna manera aspiraven a ser sants i que, almenys en algun cas, van estar a punt de ser-ho.

XAVIER RENEDO PUIG

Institut de Llengua i Cultura Catalanes, Secció Francesc Eiximenis

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILERS, RAIMON D' (1866) *Historia francorum qui ceperunt Jherusalem*, dins *Recueil des historiens des croisades publié par les soins de l'Académie Impériale des Inscriptions et Belles-Lettres. Historiens occidentaux. Tome troisième*, París, Imprimerie Impériale, pp. 235-309.
- ALCOVERRO, A., ed. (1997) Pere Miquel Carbonell, *Cròniques d'Espanya. Volum 1*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», col·lecció B, 16).
- ALÒS-MONER, R. D' (1926) *Sant Jordi. Patró de Catalunya*, Barcelona, Barcino.
- ANÒNIM (1866) *Anonimi gesta francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, dins *Recueil des historiens des croisades publié par les soins de l'Académie Impériale des Inscriptions et Belles-Lettres. Historiens occidentaux. Tome troisième*, París, Imprimerie Impériale, pp. 121-163.

- ASPerti, S (1984) «La tradizione manoscritta del *Libre dels feyts*», *Romanica Vulgaria*, 7, pp. 107-167.
- BURNS, R.I. (1998) «The many crusades of Valencia's conquest (1225-1280): an Historical-geographical Labyrinth », dins Donald J. Kagay i Theresa M. Vann (eds.), *On the social origins of medieval institutions. Essays in Honor of Joseph F. O'Callaghan*, Leiden/Boston, Köln, pp. 167-177.
- BRUGUERA, J (1991a), *Llibre dels fets del rei En Jaume. Volum I. Estudi filològic i lingüístic i vocabulari integral*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», col·lecció B, 10).
- (1991b) *Llibre dels fets del rei En Jaume. Volum II. Text i glossari*, Barcelona, Barcino. («Els Nostres Clàssics», col·lecció B, 11).
- CANELLAS, A. (1976) *Anales de la Corona de Aragón compuestos por Jerónimo de Zurita. Libros primero, segundo y tercero*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico (CSIC).
- CINGOLANI, S.M. (2007) *Jaume I. Història i mite d'un rei*, Barcelona, Edicions 62.
- COLL I ALENTORN, M. (1949) *Crònica de Bernat Desclot. Volum II*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», 63).
- CORTADELLAS, A. (2001) *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó (segles XIII-XVI)*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Textos i Estudis de Cultura Catalana», 79).
- ESCARTÍ, V. J., ed. (1995) Pere Antoni Beuter, *Primera part de la història de València (València, 1558). Segunda parte de la Crónica general (Valencia, 1604)*, València, Generalitat Valenciana / Consell Valencià de Cultura.
- FERRANDO, A. i V. J. ESCARTÍ, eds. (1995) Jaume I, *Llibre dels fets. Introducció, transcripció i actualització*, Catarroja/Barcelona, Afers.
- FLORI, J. (1999) *Pierre l'Ermite et la première croisade*, París, Fayard.
- (2002) *Guerre sainte, jihad, croisade. Violence et religion dans le christianisme et l'islam*, París, Éditions du Seuil.
- (2003) *La guerra santa. La formación de la idea de cruzada en el Occidente cristiano*, Madrid/Granada, Trotta / Universidad de Granada. [Traducció de *La Guerre Sainte : la formation de l'idée de croisade dans l'Occident chrétien*, París, Aubier, 2003.]
- GURRIA LACROIX, J., ed. (1979) Francisco López de Gómara, *Historia de la conquista de México*, Caracas, Biblioteca Ayacucho.

- GUYOTJEANNIN, O. (1995) *Salimbene de Adam: un chroniqueur franciscain*, Turnholt, Brepols.
- MADARIAGA, S. de (1995) *Hernán Cortés*, Barcelona, Planeta-De Agostini. [Primera edició del 1941.]
- MARCOS, E. (2006) *La croada catalana. L'exèrcit de Jaume I a Terra Santa*. Barcelona, L'esfera dels llibres.
- MÁRQUEZ VILLANUEVA, F. (2004) *Santiago: trayectoria de un mito*, Barcelona, Bellaterra («Serie General Universitaria», 33).
- MARTÍNEZ, María de los Desamparados (1984) *La crónica latina de Jaime I. Edición crítica, estudio preliminar e índices*, Almería, Gráficas Ortiz.
- PAUL, J., ed. (1992) Jacques Paul-Mariano d'Alatri, *Salimbene da Parma testimone e cronista*, Roma, Istituto Storico dei Capuccini.
- PEREYRA, C. (1992) Hernán Cortés, *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España*, Madrid. [Primera edició del 1955.]
- QUADRADO, J. M. (1850) *Historia de la conquista de Mallorca. Crónicas inéditas de Marsilio y de Desclot en su texto lemosín, vertida la primera al castellano y adicionada con numerosas notas y documentos por D. José María Quadrado, archivero del antiguo reino*, Palma, Imprenta y librería de D. Estevan Trías.
- RIQUER, M. de (1964) *Història de la literatura catalana*, 1, Barcelona, Ariel.
- SCALIA, G., ed. (1998) Salimbene de Adam, *Cronica 1 a. 1168-1249*, Turnholt, Brepols (CCCM, CXXV).
- SOBERANAS, A. (1961) *Crònica general de Pere III el Cerimoniós, dita comunament de Sant Joan de la Penya*, Barcelona, Alpha.
- SOLDEVILA, F. (1958) *Vida de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, Aedos.
- (1971) *Les quatre grans cròniques. Revisió del text, pròleg i notes de Ferran Soldevila*, Barcelona, Selecta.
- THOMAS, H. (1994) *La conquista de México*, Barcelona, Planeta.
- THOMSON, S. (1966) *Motif-Index of Folk-Literature*, Bloomington/Londres, Indiana University Press.
- TYERMAN, CHR. (2005) *Las cruzadas. Realidad y mito*, Barcelona, Crítica